

Ὁ ἱερὸς Αὐγουστῖνος καὶ ἡ νιτσεικὴ διάγνωση τοῦ μηδενισμοῦ

Ἄνδρέα Βιτούλα*

Ἔχει κατατεθεῖ ἡ βαρύνουσα θέση ὅτι στὸν ἱερὸ Αὐγουστῖνο ἐντοπίζονται ὅλες οἱ εὐρωπαϊκὲς δυνατότητες¹. Τὸ ἔργο του συνιστᾷ τὸν πυρῆνα ἀπὸ τὸν ὁποῖο ἐκτυλίχθηκε στὸ πέρασμα τῶν αἰῶνων τὸ δυτικὸ παράδειγμα, ἡ ἐνύλωση τοῦ ὁποῖου φανερώνεται σὲ ἕναν σαρωτικὸ πολιτισμικὸ τρόπο, ἀναγνωρίσιμο σήμερα ὡς παγκοσμιοποίηση. Ἐφ' ὅσον λοιπὸν ἡ σύγχρονη συνθήκη μορφώθηκε καὶ ἀπὸ τὴ συγκλονιστικὴ κραυγὴ τοῦ Νίτσε, ὡς μία ἰδιαίτερη καὶ ἐκρηκτικὴ καμπὴ στὴν πνευματικὴ ἱστορία τῆς Δύσεως, ἔχει μεγάλο ἐνδιαφέρον ἡ ψηλάφηση τῶν ἰχνῶν ποὺ ὁδήγησαν στὴ νιτσεικὴ διάγνωση τοῦ μηδενισμοῦ.

Στὸ ἔργο του *Περὶ Τριάδος* ὁ ἱ. Αὐγουστῖνος –μεταξὺ ἄλλων– καταθέτει πολλὰς φορὲς τὴν ἀντίληψή του γιὰ τὴ σχέση Θεοῦ–κόσμου, ποὺ ἔμελλε νὰ ἀποτελέσει μία ἀγεφύρωτη διαφορὰ ἀπὸ σχετικὲς θέσεις τῶν Πατέρων τῆς Ἀνατολῆς, ἀλλὰ καὶ προγενεστέρων του Πατέρων τῆς Δύσεως (καὶ ὄχι μόνον). Ἡ συγκεκριμένη ἀντίληψη γιὰ τὴ σχέση ἀκτίστου–κτιστοῦ ἀποτέλεσε ἀπὸ τότε καὶ στὸ ἐξῆς τὸ ριζικὸ σύστημα, ἡ θαυμαστὴ ἐξέλιξη τοῦ ὁποῖου καρποφόρησε τὸν πολυώνυμο δυτικὸ τρόπο, χωρὶς ὥστόσο νὰ εἶναι δυσδιάκριτος ὁ μίτος τῆς αὐγουστίνειας ἀφετηρίας ἐντὸς τῆς μακρᾶς καὶ σύνθετης ποικιλίας του.

Θέλοντας λοιπὸν ὁ ἱ. Αὐγουστῖνος νὰ ἐξηγήσει τὴν ἐπικοινωνία τοῦ Θεοῦ μὲ τὸν κόσμον ἀναφέρει ὅτι αὐτὴ συντελεῖται «δι' ὑποκειμένου

* Ὁ Ἄνδρέας Βιτούλας εἶναι διδάκτωρ Θεολογίας τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς τοῦ Ἀριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης, ὑποψ. δρ. Φιλοσοφίας τῆς Φιλοσοφικῆς Σχολῆς τοῦ Ἐθνικοῦ καὶ Καποδιστριακοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν καὶ ἐκπαιδευτικός. 1. π. Νικόλαος Λουδοβίκος, *Ἡ κλειστὴ πνευματικότης καὶ τὸ νόημα τοῦ ἑαυτοῦ. Ὁ μυστικισμὸς τῆς ἰσχύος καὶ ἡ ἀλήθεια φύσεως καὶ προσώπου*, ἐκδ. Ἑλληνικὰ Γράμματα, Ἀθήνα 1999, σ. 33.

κτίσματος, καὶ τοῦτου σωματικοῦ»². Κάθε Θεοφάνεια, πρὶν ἀπὸ τὴ σάρκωση τοῦ Λόγου, εἶναι διὰ τοῦ κτίσματος μία ὁρατὴ καὶ αἰσθητὴ προσαγωγή «πρὸς τὸ δηλῶσαι τὸν ἀόρατόν τε καὶ νοητὸν Θεόν»³. Αὐτὴ δὲ ἡ πεποίθησις κρίνεται ἀπὸ τὸν Αὐγουστῖνο ἀπαραίτητη προκειμένου νὰ διαφυλαχθεῖ ἔναντι τῶν «φρενοβλαβῶν»⁴ αἰρετικῶν ἢ ἀπρόσιτη ἀτρεπτότητα τῆς οὐσίας του Θεοῦ⁵. Ἐπειδὴ συνεπῶς ἡ Θεία φύσις «κατ' οὐδένα δύναται τρόπον αὐτὴ καθ' αὐτὴν ὁρατὴ εἶναι»⁶, γι' αὐτὸ μεταχειρίζεται κτιστὰ μέσα, ὥστε τοιουτοτρόπως νὰ πραγματοποιηθεῖ ἡ κοινωνία τοῦ Θεοῦ μετὰ τὸν κόσμον. Αὐτὸς ὁ τρόπος τοῦ Θεοῦ συνεχίζεται καὶ μετὰ ἀπὸ τὴν ἐνανθρώπησι, ὀδηγώντας τὸν Αὐγουστῖνο στὸ ἀναγκαῖο κατὰ τὸν ἴδιον συμπέρασμα ὅτι: «εἰ δὲ ζητεῖται μετὰ τὴν (τοῦ λόγου) σάρκωσιν πῶς γέγονεν ἢ ἡ τοῦ Πατρὸς φωνὴ ἢ τὸ σωματικὸ εἶδος, καθ' ὃ τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον ἐδείχθη, διὰ κτίσματος μὲν γεγονέναι ταῦτα οὐκ ἀμφιβάλλω [...]. Πῶς μέντοι ταῦτα δίχα λογικοῦ ἢ νοεροῦ κτίσματος ἠδυνήθη γενέσθαι οὐ συνορῶ»⁷. Ἡ διευκρίνισις δὲ ποῦ παρέχει ὁ ἱερὸς συγγραφέας ὅτι οἱ διὰ τοῦ τρεπτοῦ κτίσματος ὁράσεις ἔγιναν «οὐ κυρίως καθάπερ ἐστίν, ἀλλὰ σημαντικῶς ὡς ἔδει κατὰ τὰς τῶν πραγμάτων αἰτίας καὶ τοὺς καιροὺς δεικνύουσαι τὸν Θεόν»⁸, χωρὶς νὰ διαθέτουν δηλαδὴ κυριολεκτικὸ χαρακτῆρα ἀλλὰ ὑποταγμένο ἀπλῶς στὴ χρονικὴ συγκυρία, δὲν ἀρκεῖ γιὰ νὰ μετριάσει τὸν ἀπαραγράπτως κτιστὸ χαρακτῆρα τους.

Οἱ συνέπειες αὐτῆς τῆς μοναδικῆς μέχρι τότε στὴ Δύση ἀντίληψης δημιουργοῦν ἓνα πλέγμα σοβαρότατων ἀποκλίσεων ἀπὸ τὴν ἐκκλησιαστικὴ ἐμπειρία Ἀνατολῆς καὶ Δύσεως. Τὸ πλέγμα αὐτὸ ἀποτέλεσε τὸ εὐφορο ἔδαφος γιὰ τὴν ἐκβλάστησι μιᾶς ἀπολύτως διακριτῆς θεολογικῆς

2. Αὐγουστίνου, *Περὶ Τριάδος βιβλία πεντεκαίδεκα ἅπερ ἐκ τῆς Λατίνων διαλέκτου εἰς τὴν Ἑλλάδα μετήνεγκε Μάξιμος ὁ Πλανούδης*, Μ. Παπαθωμῶπουλος – Ἰσαβέλλα Τσαβαρῆ – G. Rigotti (ἐπιμ.), ἐκδ. Ἀκαδημία Ἀθηνῶν, Ἀθῆναι 1995, σ. 171.

3. Αὐγουστίνου, *Περὶ Τριάδος...*, ὁ.π., σ. 175.

4. Αὐγουστίνου, *Περὶ Τριάδος...*, ὁ.π.

5. Αὐγουστίνου, *Περὶ Τριάδος...*, ὁ.π., σ. 177: «τὸν μὲν Θεὸν ἐκεῖ φανέντα γινώσκομεν οὐ κατὰ τὴν ἑαυτοῦ φύσιν τὴν ἀόρατόν τε καὶ ἄτρεπτον μένουσαν ἀλλὰ δι' ἐκείνης τῆς ἰδέας τοῦ κτίσματος».

6. Βλ. Αὐγουστίνου, *Περὶ Τριάδος...*, ὁ.π., σ. 243.

7. Βλ. ὁ.π., σ. 339.

8. Βλ. ὁ.π., σ. 191.

καὶ φιλοσοφικῆς μαρτυρίας ἀπὸ τὴν ἀντίστοιχῃ τοῦ βυζαντινοῦ τρόπου. Βασικὴ ὅμως –καὶ μάλιστα ἀνεπίγνωστη– ἀπόληξη τῆς θεώρησης ὅτι ὁ Θεὸς σχετίζεται μὲσω κτισμάτων μὲ τὴ δημιουργία Του εἶναι τελικὰ ἢ παντελῆς ἀπουσία Του ἀπὸ αὐτῆ. Ὡς νομοτελειακὴ σχεδὸν συνέπεια ἀκολουθεῖ ὁ πειρασμὸς τοῦ πανθεισμοῦ, ποὺ σὲ πολλὰς καὶ διαφορετικὰς μεταξὺ τους περιπτώσεις ἀπασχόλησαν τὴ δυτικὴ σκέψη ἐνδεικτικὰ παραδείγματα ὁ Ἐριγένης, ὁ Ἐκχαρτ καὶ ὁ Σπινόζα⁹. Κι ἂν ὁ σκόπελος τοῦ πανθεισμοῦ ξεπεράστηκε, αὐτὸ δὲν σημαίνει ὅτι ἡ ναῦς τῆς Δύσεως διαφυλάχθηκε ἀπὸ τὸν ἀνθεκτικώτερο, ὅπως ἀποδείχθηκε, πειρασμὸ τῆς αὐτονόμησης τῆς λογικῆς ἀπὸ τὴν ὑπαρκτικὴ ἐνότητα τῆς σωματοφυχῆς. Τὸ ἀποτέλεσμα ἦταν ἡ δημιουργία μιᾶς θαυμαστῆς κατὰ τὰ ἄλλα καὶ μὲ σπουδαία κατορθώματα νοησι-αρχίας σὲ ποικίλες ὅσες ἐκδοχὰς καὶ πολύτιμους σταθμοὺς στὴν ἱστορία τῆς σκέψεως. Τελευταῖο, ἀλλὰ καθόλου ἀμελητέο γέννημα τῶν αὐγουστίνειων ὑποκειμένων κτισμάτων εἶναι ἡ ὑποκατάσταση τῆς κατ' ἐνέργειαν σχέσεως τοῦ Θεοῦ μὲ τὸν κόσμον ἀπὸ τὴν ἠθική.

Εἰδικώτερα, ἡ ἀπουσία τῆς θεμελιώδους πατερικῆς διακρίσεως μεταξὺ τῆς ἀμεθέκτου θείας οὐσίας καὶ τῶν μεθεκτῶν οὐσιωδῶν ἐνεργειῶν τοῦ Θεοῦ ἀπὸ τὸν ἱ. Αὐγουστῖνο καὶ τὴ σύνολη μετέπειτα δυτικὴ παράδοση, ὑπὸ τὸ ἐπιχείρημα τῆς διαφύλαξης τῆς θείας ἐνότητος καὶ ἀπλότητος, σημαίνει ὅχι μόνον τὴν ἀναγκαίαν καὶ παραδεκτὴ ἀπὸ τὴν ἐκκλησιαστικὴ ἐμπειρία κατ' οὐσίαν ἀπουσία τοῦ Θεοῦ ἀπὸ τὸν κόσμον ἀλλὰ συγχρόνως καὶ τὴν ἀπουσία τῆς κατ' ἐνέργειαν σχέσεώς Του μὲ αὐτόν. Οἱ ἄκτιστες θεῖες ἐνεργεῖες εἶναι ἡ μοναδικὴ γέφυρα ἀκτίστου-κτιστοῦ κι αὐτὸ ἀποτέλεσε τὸ συντριπτικώτερο πλήγμα στὰ νεοπλατωνικὰ διάμεσα, εὐδιάκριτα ψήγματα τῶν ὁποίων ἀνιχνεύονται στὸν Αὐγουστῖνο. Ἡ μέχρι τὸν ἱ. Αὐγουστῖνο ὅμως κοινὴ θεολογικὴ μαρτυρία ὁμοιοῖ στὸ ὅτι τίποτε δὲν παρεμβάλλεται μεταξὺ Θεοῦ καὶ κτίσεως, παρὰ μόνον ἡ ἀμερίστως μεριζομένη ἄκτιστη δημιουργικὴ ἐνέργεια. Ὁ ἅγιος Γρηγόριος Παλαμᾶς διασαφηνίζει ὅτι κατὰ τὴν ἀφαίρεση τῶν ἀκτίστων ἐνεργειῶν, οἱ ὁποῖες οἰκειώνονται στὸν «μεταξὺ τοῦ ἀμεθέκτου καὶ τῶν μετεχόντων»¹⁰ «τόπο», εὐθύνεται γιὰ

9. Γιὰ τὴ συγκεκριμένη θεώρηση ἔχει διατυπωθεῖ καὶ ὁ σχετικὸς ἀντίλογος, τοῦ ὁποίου ἡ διεξέταση ὑπερβαίνει τὸν σκοπὸ τοῦ παρόντος ἄρθρου.

10. Γρηγορίου τοῦ Παλαμᾶ, Ὑπὲρ τῶν ἱερῶς ἡσυχάζόντων λόγος, ἐπιμ. Παν. Χρήστου,

τὴν ἀποστασιοποίηση τοῦ ἀνθρώπου ἀπὸ τὸν Θεό, καθὼς δημιουργεῖ μεταξὺ τους «*χάσμα μέγα καὶ ἀδιάβατον*»¹¹. Ὁ ἅγιος Γρηγόριος μάλιστα δὲν διστάζει νὰ διαγνώσει στὴν ἀπουσία τῶν ἀκτίστων ἐνεργειῶν τὴν ἀνυπαρξία τοῦ ἰδίου τοῦ Θεοῦ¹².

Μία τέτοια ὑπαρκτική καὶ ὄχι διανοητική σύλληψη γίνεται περισσότερο κατανοητὴ ἀπὸ τὸ γεγονός ὅτι ὁ ἄνθρωπος δὲν γνωρίζει τὸν Θεό ὡς μία ἀκόμη παράσταση τοῦ νοῦ συλλογιστικὰ ἀποδεδειγμένη ἀλλὰ μεταλαμβάνοντας τὶς μεθεκτὲς ἐνεργειές Του. Ἡ ἐμπειρία αὐτὴ δὲν προϋποθέτει τὴ δυνατότητα τῆς λογικῆς ἐπεξεργασίας ἀνεξάρτητη ἀπὸ τὴ διαρκῶς μεταποιούμενη ὑπαρξὴ κατὰ τὴ μετοχὴ τῆς στὴ σοφοποιῶ καὶ θεοποιῶ ἐνέργεια τοῦ Θεοῦ. Ἐτσι, τὸ γεγονός τῆς γνώσεως συνιστᾷ πνευματικὴ «*συνουσία*»¹³ καὶ ὄχι μία αὐτόνομη στοχαστικὴ διεργασία. Στὴν ἴδια γνωσιοθεωρητικὴ καὶ κυρίως ὑπαρκτικὴ ὁδὸ οἱ ἀρεοπαγιτικὲς συγγραφές καταθέτουν ὅτι: «*πάντα γὰρ τὰ θεῖα καὶ ὅσα ἡμῖν ἐκπέφονται, ταῖς μετοχαῖς μόναις γινώσκεται*»¹⁴. Πρόκειται γιὰ τὴ γνώση ποὺ μεταλαμβάνεται κατὰ τὸν κάματο τῆς ὑπαρξῆς νὰ καθίσταται δεκτικὴ τῆς παρουσίας τοῦ Λόγου καὶ ὄχι γιὰ τὴ γνώση ποὺ ἀλώνει μὲ τὸν λόγο ἓνα ἀντικείμενο. Ἡ γνώση τοῦ Θεοῦ εἶναι γεγονός κατ' ἐνέργειαν σχέσεως δύο κατὰ φύση ἀκοινώνητων ὑπάρξεων. Ἡ ἀγεφύρωτη λοιπὸν ἄβυσσος μεταξὺ κτιστοῦ καὶ ἀκτίστου εἶναι ἀδύνατο νὰ ὑπερβαθεῖ μὲ κτιστὰ μέσα. Κανένας λογικὸς συμπερασμὸς τῆς εὐφύεστερης διανοίας δὲν δύναται νὰ προσπελάσει στὸ ἐλάχιστο τὸ μυστήριον μιᾶς κτιστῆς ἑτερότητας, πόσω μᾶλλον αὐτῆς τοῦ ἀκτίστου. Ἄν σχέση εἶναι ὁ τόπος συνάντησης δύο ἀλληλενεργουσῶν φύσεων, τότε ἡ νοητικὴ λειτουργία δὲν εἶναι παρὰ μία μόνο πτυχὴ τῆς ἐνεργούσης ὑπάρξεως. Ὁ ἄνθρωπος λοιπὸν γνωρίζει τὸν Θεό, καθ' ὅσον ἀσχεῖ τὶς

ἐκδ. Κυρομάνος, Θεσσαλονίκη 2010, σσ. 3, 2, 24, 28.

11. Ὁ.π., 3, 2, 24, 30.

12. Ὁ.π., 3, 3, 6, 7-9: «*ἢ γὰρ οὐκ ἔχει φυσικὰς καὶ οὐσιώδεις ἐνεργείας ὁ θεὸς καὶ ἄθεός ἐστιν ὁ τοῦτο λέγων - τοῦτο γὰρ ἀντικρως, φησὶν, ὅτι οὐκ ἔστι θεός [...]*».

13. Βλ. ἐνδεικτικὰ Μαξίμου Ὁμολογητοῦ, *Περὶ διαφορῶν ἀποριῶν τῶν ἁγίων Διονυσίου καὶ Γρηγορίου*, PG 91, 1364D: «*καὶ πληθυνόμενος τοῖς πνευματικοῖς θεωρήμασι, καὶ ἀκατάσβεστον τὸν καυστικώτατον τῆς πρὸς τὴν θεῖαν συνουσίαν ἀπαθοῦς ἐφέσεως ἔρωτα κεκτημένος*». Ἐπίσης βλ. Συμεῶν Νέου Θεολόγου, SC 196, σ. 116: «*ἄφατον ἐμποιοῦσαν μοι ἡδονὴν συνουσίας καὶ γάμου πόθον ἀπειρον, ἐνώσεως ἐνθέου*».

14. Διονυσίου Ἀρεοπαγίτου, *Περὶ θεῶν ὀνομάτων*, PG 3, 645A.

φυσικές του ενέργειες ώστε να συντονίζονται με αυτές του Θεού. Ἡ πείρα αὐτῆς τῆς ὑπαρκτικῆς γυμνασίας, πρὸς δεξίωση τῆς ἀπόλυτης καὶ παντελῶς ἀνυπέρβατης με κτιστὰ μέσα ἄκτιστης ἐτερότητας, συγκεφαλαιώνεται στὴν αἰμάσσουσα μαρτυρία: «ἰδρῶτι μᾶλλον, καὶ μὴ ψιλῶ λόγῳ, τὰ θεῖα μανθάνειν σπουδάσωμεν»¹⁵.

Ὁ «ψιλὸς λόγος» ὁμως ἔμελλε νὰ παίξει καθοριστικὸ ρόλο στὴν πορεία τῆς δυτικῆς σκέψεως. Θεμελιώδης ἀφετηρία τοῦ ὑπῆρξε ἡ αὐγουστίνεια ταύτιση νοῦ καὶ εἶναι στὸν ἄνθρωπο, ποῦ προϋποθέτει ἡ καὶ ἔχει ὡς ἄμεση συνέπεια τὸν πλήρη διαχωρισμὸ νοῦ καὶ σώματος¹⁶. Τὸ κατ' εἰκόνα ὁμως, γιὰ τοὺς Πατέρες τῆς Ἀνατολῆς, ἀνήκει στὴ φύση τοῦ ἀνθρώπου¹⁷, ὁ δὲ ἄνθρωπος εἶναι τὸ συναμφοτέρον ψυχῆς καὶ σώματος¹⁸. Ὁ Αὐγουστίνος λοιπὸν, θεωρώντας ὅτι ἡ φύση τοῦ ἀνθρώπου εἶναι μόνον ὁ λογικὸς καὶ νοερὸς νοῦς¹⁹, ἀναγνωρίζει, ὑπὸ τὴν ἐπίδραση τοῦ νεοπλατωνισμοῦ, ὅτι ἡ οὐσία τοῦ ἀνθρώπου συγκεφαλαιώνεται στὸν νοῦ· ὅτι ὁ νοῦς εἶναι αὐτὸ ποῦ κάνει τὸν ἄνθρωπο νὰ εἶναι: «ἡ ψυχὴ συνιστᾶ τὴν ἴδια στιγμὴ εἶναι καὶ γνώση τοῦ ἑαυτοῦ της, καὶ ὅτι ὡς εἶναι καὶ γνώση ἀποτελεῖ αὐτοκατάφαση»²⁰. Ἔτσι, ἡ πίστη γίνεται ὑπόθεση τῆς σκέψεως διὰ τῆς ὁποίας «ἀποκτᾶται» ὁ Θεός²¹. Γι' αὐτὸ τὸ *Περὶ Τριάδος* πόνημα τοῦ ἱ. Αὐγουστίνου τελειώνει ἐξομολογητικὰ πρὸς τὸν Θεὸ με τὰ λόγια: «ἐζήτησά σε καὶ ἐπεθύμησα τῇ διανοίᾳ ἰδεῖν ὅπερ ἐπίστευσα»²². Ἡ πίστη ζητεῖ νὰ κατανοήσῃ. Κατὰ τὸν στοχασμὸ της δὲ ἀνακαλύπτει ἀμετάβλητες ἀλήθειες με αἰώνια καὶ καθολικὴ ἰσχὺ, ποῦ ἀποτελοῦν μεταφυσικὸ ἔρεισμα καὶ ὁδοδείκτη πρὸς τὸν Θεό.

15. Ἰωάννου τῆς Κλίμακος, PG 88, 1021B.

16. Αὐγουστίνου, *Περὶ Τριάδος...*, ὁ.π., τ. Β', σ. 663: «μὴ κατὰ τὴν μορφήν τοῦ σώματος τὸν ἄνθρωπον γενέσθαι κατ' εἰκόνα Θεοῦ ἀλλὰ κατὰ τὸν λογικὸν νοῦν».

17. Γρηγορίου Νύσσης, *Περὶ τῆς γενέσεως τοῦ ἀνθρώπου ὁμιλία Α'*, PG 44, 273A.

18. Γρηγορίου Παλαμᾶ, PG 150, 1361C.

19. Αὐγουστίνου, *Περὶ Τριάδος...*, ὁ.π., τ. Β', σ. 819: «Ἔστι τοιγαροῦν φύσις ἄκτιστος ἢ κτίσασα πάσας τὰς λοιπὰς μικρὰς τε καὶ μεζζονας φύσεις καὶ τούτων ὧν ἔκτισε ἀναντιρρόπως ὑπεροχωιωτέρα, ἀμέλει καὶ τούτου μὲν περὶ οὗ διαλεγόμεθα τοῦ λογικοῦ καὶ νοεροῦ τοῦ ἀνθρώπου νοός, ὃς κατ' εἰκόνα τοῦ ποιήσαντος αὐτὸν γέγονεν».

20. Χ. Χάμιζετ, *Τὰ ἔξι μεγάλα ἐρωτήματα τῆς δυτικῆς μεταφυσικῆς καὶ οἱ ρίζες τῆς νεότερης φιλοσοφίας*, μετάφρ. Μ. Παπανικολάου, ἐκδ. Π.Ε.Κ., Ἡράκλειο 2020, σ. 171.

21. π. Νικόλαος Λουδοβίκος, *Ἡ κλειστὴ πνευματικότητα...*, ὁ.π., σσ. 36, 40.

22. Αὐγουστίνου, *Περὶ Τριάδος...*, ὁ.π., τ. Β', σ. 993.

Ἡ ἐπιβίωση τοῦ νεοπλατωνισμοῦ εἶναι ἐπίσης φανερὴ στὴν ἀντίληψη ὅτι στὸν Θεὸ ὑπάρχουν αἰώνιες ιδέες ὡς ἀρχέτυπα τῆς δημιουργίας τοῦ κτιστοῦ. Μὲ τὴ βοήθεια τοῦ πλωτινικοῦ φωτισμοῦ-ἐλλάμψεως, ὁ Αὐγουστίνος ἐξηγεῖ τὴν ἰκανότητα νὰ βλέπει ὁ ἄνθρωπος τὶς αἰώνιες ἀλήθειες καὶ νὰ προβαίνει σὲ κρίσεις στὴ βάση τῶν αἰώνιων προτύπων-ιδεῶν, οἱ ὁποῖες «μαρτυροῦν τὴν ὑπαρξὴ μιᾶς ἀπόλυτης καὶ ἀντικειμενικῆς Ἀλήθειας, καθὼς καὶ τὴν παρουσίαν της μέσα στὸν ἴδιον τὸν ἄνθρωπον»²³. Ἐφ’ ὅσον ἡ πηγὴ τῶν ιδεῶν καὶ ἡ πηγὴ τῆς προελεύσεως τοῦ κόσμου εἶναι ὁ Θεός, «κάθε γνώση τῶν νοητῶν, ἀποτελεῖ –κατὰ τὸ μερίδιον τοῦ τῆς ἀναλογεῖ– θέαση τοῦ Θεοῦ, θεοπτία, τρόπον τινὰ ἄγγιγμα καὶ ψηλάφισμα τῆς θείας διάνοιας στὴν αἰώνια δομὴ τῆς»²⁴. Ἔτσι ὁ Αὐγουστίνος μπορεῖ νὰ ἀποφαίνεται ὅτι ἡ ψυχὴ: «εἶ καὶ ταῦτα μάλιστα τρεπτὴ ὅμως μέντοι δυναμένη τῆς ἀτρέπτου σοφίας ἐκείνης μετέχειν»²⁵. Ἐλλείπει ὅμως τῆς παρουσίας τῆς ἄκτιστης οὐσιώδους ἐνέργειας τοῦ Θεοῦ, ἡ ἔννοια αὐτῆς τῆς μετοχῆς ἀνακαλεῖ καὶ πάλι νεοπλατωνικὰ δόγματα. Ἄλλωστε, ἡ δυνατότητα ποὺ παρέχει ἡ θεία ἔλλαμψη (στὴν παράδοση τῆς Ἀνατολῆς ἢ ἔλλαμψη ὡς ἄκτιστη ἐνέργεια συνιστᾷ τὴν ἀκώρεια τῆς μετοχῆς) ὥστε νὰ βλέπει ὁ ἄνθρωπος τὶς αἰώνιες ἀλήθειες, δὲν πρέπει νὰ ἐξετάζεται χωρὶς τὴν ὑπόθεση τῆς κοινῆς λογικῆς ὅτι ἡ αἰώνια ἀμεταβλησία, γιὰ παράδειγμα, τῶν μαθηματικῶν προτάσεων μπορεῖ νὰ συλληφθεῖ ἀκόμη καὶ ἀπὸ ἕναν ἀμέτοχο ἄπιστο²⁶. Ἐφ’ ὅσον δὲ οἱ γενικὲς αὐτὲς ἀλήθειες, ὡς τύπος καὶ γνώμονας κάθε πραγματικότητας, εἶναι «καθορισμοὶ τοῦ περιεχομένου τοῦ πνεύματος τοῦ Θεοῦ [...] κάθε λογικὴ γνώση εἶναι γνώση τοῦ Θεοῦ»²⁷.

Στὰ ὅσα συνοπτικὰ παρατέθηκαν παραπάνω ἀνιχνεύονται εὐκρινῶς οἱ προϋποθέσεις μιᾶς χριστιανικῆς μεταφυσικῆς σὲ πλήρη ἀντίθεση μὲ τὴν παράδοση τῆς Ἀνατολῆς. Ἡ ἀπουσία διάκρισης οὐσίας καὶ

23. M. Vegetti, *Ἱστορία τῆς ἀρχαίας φιλοσοφίας*, μετάφρ. Γ. Δημητρακόπουλος, ἐκδ. Τραυλός, Ἀθήνα 2003, σ. 425.

24. X. Χάμιζετ, *Τὰ ἔξι μεγάλα ἐρωτήματα...*, ὁ.π., σ. 175, 193.

25. Αὐγουστίνου, *Περὶ Τριάδος...*, ὁ.π., τ. Α', σ. 209.

26. Fr. C. Copleston, *Ἱστορία τῆς μεσαιωνικῆς φιλοσοφίας*, μετάφρ. Γ. Δημητρακόπουλος, ἐκδ. Gutenberg, Ἀθήνα 2020, σ. 79.

27. W. Windelband – H. Heimsoeth, *Ἐγχειρίδιον Ἱστορίας τῆς φιλοσοφίας*, τ. Β', μετάφρ. Ν. Μ. Σκουτερόπουλος, ἐκδ. Μ.Ι.Ε.Τ., Ἀθήνα 2003, σ. 30.

ἐνεργειῶν καθιστᾶ τὸν κόσμον ἓνα ἀντίγραφο τῆς οὐσίας τοῦ Θεοῦ· μάλιστα οἱ αὐγουστίνειες ἐν πολλοῖς προϋποθέσεις τοῦ Θωμᾶ Ἀκινάτη θὰ βροῦν στὴ θεία οὐσία τὸ πρῶτο ἀρχέτυπο τῶν κτισμάτων. Συνέπεια τῆς ἀντίληψης αὐτῆς ὅμως εἶναι ὅτι ὁ Θεὸς αὐτοαναπαράγεται μὲ κτιστὰ μέσα· ὅτι ἡ δημιουργία δὲν εἶναι ἓνα γεγονός ἀνάδυσης μιᾶς ριζικῆς ἑτερότητας, ποῦ ἔχει κληθεῖ νὰ μετάσχει στὴν ἄκτιστη ἑτερότητα τοῦ Θεοῦ, ἀλλὰ ἓνα κτιστὸ κάτοπτρο στὸ ὁποῖο ὁ Θεὸς ἀντικρῶζει τὴν ἀντανάκλασή Του. Στὴν προοπτικὴ αὐτὴ δὲν φύεται καμμία δυναμικὴ κοινωνίας, παρὰ μόνον ἡ διάχυση μιᾶς ἐρημίας. Ἡ ὑπαρξὴ τοῦ Θεοῦ ὑποκαθίσταται ἀπὸ τὸ διανοητικὸ κατόρθωμα συγκρότησης ἑνὸς συνεποῦς καὶ θαυμαστοῦ μεταφυσικοῦ συστήματος λογικὰ προσπελάσιμου καὶ ἐλέγξιμου²⁸. Οἱ ἀξιώσεις αὐτὲς ὅμως βρίσκονται στὴν ἀντίπερα ὄχθη τῆς θεολογίας, ποῦ ἐξυφαίνουν οἱ ἄκτιστοι λόγοι τῶν ὄντων· τῆς ἐμπειρίας δηλαδὴ ὅτι ἡ δημιουργία δὲν εἶναι μία κτιστὴ «αὐτοαναπαραγωγή» τοῦ Θεοῦ, ἀλλὰ μία ἠθελημένη ἀπὸ τὸν Θεὸ καὶ ἀπολύτως ἀνόμοιά Του παραγωγὴ, ἱκανὴ νὰ μετέχει στὴ διαρκὴ δημιουργικὴ Του κλήση πρὸς συνεχῆ πρόοδο.

Ἡ ἀπουσία λοιπὸν τῶν ἀκτίστων ἐνεργειῶν ἀπὸ τὸν κόσμον καθιστᾶ τὸν Θεὸ μία ἀφηρημένη νοητὴ πραγματικότητα. Ἄν δὲ ληφθεῖ ὑπ' ὄψιν ἡ πατερικὴ συμφωνία στὴν Ἀνατολὴ ὅτι «μήτε εἶναι ἢ γινώσκεισθαι χωρὶς τῆς οὐσιώδους αὐτῆς ἐνεργείας τὴν οἰανδήποτε φύσιν»²⁹, τότε ἡ σχέση μὲ τὸν Θεὸ δὲν εἶναι παρὰ μία διανοητικὴ σκιαμαχία. Ἡ κατ' ἐνέργειαν ἀνυπαρξία τοῦ Θεοῦ ὅμως ἀπὸ τὸν κόσμον, ὡς ἀπουσία τῆς δυνατότητας τῆς δημιουργίας, καὶ πρῶτιστα τοῦ ἀνθρώπου, νὰ μετέχει καὶ συνεπῶς νὰ μεταμορφώνεται καὶ ἀενάως προοδευτικὰ νὰ ἐξελίσσεται στὴ δυναμικὴ τῶν ἐνεργούμενων σχέσεων, σημαίνει αὐτόχρονα τὴν ἀνάγκη ἐφεύρεσης τῆς ἠθικῆς, διότι μὲ τὸν τρόπο αὐτόν: «Ὁ Θεὸς δὲν εἶναι παρῶν μὲ τὶς ἀπολυτρωτικὲς ἐνέργειες, ἀλλὰ

28. Εἶναι χαρακτηριστικὸ τὸ ἔργο τοῦ Αὐγουστίνου *De utilitate credendi*, στὸ ὁποῖο συνυφαίνεται ἡ ἀξία τῆς λογικῆς ἀπόδειξης τοῦ Θεοῦ μὲ τὴ χρησιμότητα τῆς πίστεως.

29. Μαξίμου Ὁμολογητοῦ, *Ἐξήγησις τῆς κινήσεως*, PG 90, 121C. Ἐπίσης, Μαξίμου Ὁμολογητοῦ, *Ζήτησις μετὰ Πύρρου*, PG 91, 341C: «[...] ἄνευ δὲ τῆς κατὰ φύσιν ἐνεργείας, οὔτε εἶναι τὴν φύσιν, οὔτε γινώσκεισθαι δυνατόν». Τὴν ἴδια θέση καταθέτει καὶ Ἰωάννης ὁ Δαμασκηνὸς στὸ PG 94, 1056C: «[...] δῆλον ὅτι οὔτε εἶναι, οὔτε γινώσκεισθαι τὴν φύσιν δυνατόν ἄνευ τῆς κατὰ φύσιν ἐνεργείας».

τὸ δικαιοκὸ καὶ ἠθικὸ θέλημά του. Ἡ καθηκοντολογία ἀναπτύσσεται στὸ ἔπακρο»³⁰.

Γιὰ τὸν ἱ. Αὐγουστῖνο, «νὰ ἀμαρτάνει κανεὶς σημαίνει νὰ μιλάει, νὰ ἐνεργεῖ ἢ νὰ ἐπιθυμεῖ ἀντίθετα πρὸς τὸν αἰώνιο νόμο»³¹. Ὁ δὲ αἰώνιος νόμος «εἶναι ὁ θεῖος λόγος, ἢ ἡ θεία βούληση, ποὺ ἐντέλλεται τῇ διατήρηση τῆς φυσικῆς τάξεως καὶ ἀπαγορεύει τῇ διατάραξή της»³². Ἄν τὰ ὄντα, ὅπως σημειώθηκε παραπάνω, ὡς ἀντίγραφα τῶν ἰδεῶν-προτύπων τῆς θείας οὐσίας μετέχουν ἀναλογικὰ στὸ θεῖο εἶναι, τὸ ἴδιο συμβαίνει καὶ μὲ τὸν ἐγγεγραμμένο στὴν οὐσία τους κανόνα τῆς δράσεώς τους³³. Ὑπάρχουν δηλαδὴ κανονιστικὲς μορφὲς καὶ αὐτὲς προκύπτουν ἀναλογικὰ ἀπὸ τὸν αἰώνιο νόμο, ποὺ εἶναι ὁ ἴδιος ὁ Θεός. Οἱ θεωρήσεις αὐτές, ἰδωμένες στὸ πλαίσιο ποὺ προδιαγράφει ἡ αὐγουστίνεια ἀντίληψη περὶ πλήρους διαφθορᾶς τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως μετὰ τὴν πτώση, μὲ ἀποτέλεσμα νὰ εἶναι πλέον ἀδύνατο σὲ κάποιον νὰ μὴν ἀμαρτάνει, σκιαγραφοῦν ἓνα ἠθικὸ πλαίσιο, ἐντὸς τοῦ ὁποῖου ἡ ἐλευθερία ἀσφυκτιᾷ ἕως ἐκλείψεώς της.

Κατὰ τὴν ἐκκλησιαστικὴ ἐμπειρία τῆς Ἀνατολῆς, ἡ χάρις ὡς ἄκτιστη ἐνέργεια οὐσιοποιεῖ καὶ ζωοποιεῖ ἐλεύθερα ὄντα, τὰ ὁποῖα δύνανται ἐλεύθερα νὰ μετέχουν στὸν σοφοποιὸ καὶ θεοποιὸ χαρακτήρα τῆς μιᾶς ἐνεργείας-χάριτος. Στὴν αὐγουστίνεια Δύση ἡ ἀνυπαρξία τῶν ἀκτίστων ἐνεργειῶν, κατὰ τὴν ταύτισή τους μὲ τὴ θεία οὐσία, νομοτελειακὰ προκαθορίζει ἐκλεκτοὺς πρὸς σωτηρία καὶ ἀπωλεσμένους πρὸς καταδίκη. Αὐτὴ εἶναι ἡ γενεσιουργὸς προϋπόθεση τῆς ἠθικῆς ὡς ἀναγκαίας συμμόρφωσης πρὸς τὶς κανονιστικὲς ἀρχές, οἱ ὁποῖες ἀναλογικὰ, ὅπως εἰπώθηκε, προκύπτουν ἀπὸ τὸν αἰώνιο νόμο, ποὺ ταυτίζεται μὲ τὴ θεία οὐσία. Ἐδῶ οὐσιαστικὰ πρόκειται γιὰ τὶς συνέπειες τῆς περίφημης ἀναλογίας τοῦ ὄντος, πρῶιμες ἀποχρώσεις τῆς ὁποίας ἀναγνωρίζονται ἤδη στὸ *Περὶ Τριάδος* τοῦ ἱ. Αὐγουστίνου³⁴.

30. Ν. Ἀ. Ματσούκας, *Δογματικὴ καὶ συμβολικὴ Θεολογία. Ἐκθεση τῆς ὀρθόδοξης πίστεως σὲ ἀντιπαράθεση μὲ τὴ δυτικὴ χριστιανοσύνη*, τ. Β', ἐκδ. Π. Πουρναρᾶ, Θεσσαλονίκη 1999, σ. 117.

31. Ἐ. Ζιλσόν, *Τὸ πνεῦμα τῆς μεσαιωνικῆς φιλοσοφίας*, μετάφρ. Χ. Μαρσέλλος, ἐκδ. Π.Ε.Κ., Ἡράκλειο 2019, σ. 366.

32. Ἐ. Ζιλσόν, *Τὸ πνεῦμα τῆς μεσαιωνικῆς φιλοσοφίας*, ὁ.π., σ. 373.

33. Βλ. ὁ.π., σ. 380.

34. J. R. Betz, "The *analogia entis* as a Standard of Catholic Engagement: Erich Przywara's

Ἡ *analogia entis* ἀναγνωρίζει ὁμοιότητα μεταξὺ κτιστοῦ καὶ ἀκτίστου, στοὺς ἀντίποδες τῆς ἀπόλυτης ἀνομοιότητος μεταξὺ τους, ὅπως μαρτυρεῖται ἀπὸ τοὺς Πατέρες τῆς Ἀνατολῆς. Πιὸ συγκεκριμένα, ὅπως ὁ ἄνθρωπος ὡς ὄν προικισμένο μὲ γνώση λαμβάνει φυσικὸ φῶς ἀπὸ τὸν Θεό, ἔτσι λαμβάνει καὶ ἠθικὴ συνείδηση ὡς ὑποκείμενος στὴν ἀνάγκη τῆς δράσεως. Ὁ αἰώνιος νόμος εἶναι ὁ ἴδιος ὁ Θεός, στὸν ὁποῖον ὑπόκειται τὸ κτιστό. Ὁ νόμος αὐτός, ποὺ φωτίζει τὴ συνείδηση τοῦ ἀνθρώπου, ὅπως τὸ θεῖο φῶς τὴ διαδικασία τῆς κατανόησης, ὀρίζει τὴ φυσικὴ τάξη καὶ ἀπαγορεύει τὴ διασάλευσή της. Ὁ φυσικὸς ἐπομένως νόμος στὸν ἄνθρωπο ἀντλεῖ τὴ βεβαιότητά του ἀπὸ τὸ γεγονὸς ὅτι εἶναι ἓνα εἶδος μεταγραφῆς τοῦ αἰωνίου νόμου, ποὺ ὑφίσταται ἀμετάβλητος στὸν Θεό. Ὁ ἄνθρωπος γίνεται ἐνάρετος συμμορφούμενος μὲ τὶς ἀρετὲς καὶ τοὺς κανόνες ποὺ κατοικοῦν αἰώνια μέσα στὸν Θεό³⁵.

Ἡ αὐτονόμηση τοῦ νοῦ καὶ ἡ ἠθικὴ σχέση ἀνάγουν τὸν Θεὸ ἀπὸ ζῶσα παρουσία σὲ ὑπέρτατη ἀξία. Ἀφοῦ ὁ Θεὸς μεταβάλλεται σὲ ἔννοια καὶ ἡ σχέση μαζί Του προσδιορίζεται διανοητικά, τὸ ἦθος ὡς τρόπος ὑπάρξεως μετασχηματίζεται νομοτελειακὰ σὲ ἠθικὸ σύστημα λογικὰ ἱεραρχημένων ὑποχρεώσεων καὶ πρακτικὰ ἐπαληθεύσιμων ἀρχῶν. Ὁ ἱ. Αὐγουστίνος βεβαίως δὲν παρέδωσε ἓνα σύστημα ἠθικῆς, ὅμως ὅ,τι κυοφορήθηκε στὴ σκέψη του ὑπῆρξε θεμελιώδης προϋπόθεση γιὰ τὴ γένεση καὶ τὴν περαιτέρω ἀνάπτυξη ἐνὸς τέτοιου συστήματος στοὺς αἰῶνες ποὺ ἀκολούθησαν. Ὅμως οἱ αὐγουστίνειες ἀρχὲς τῆς στροφῆς στὴν ἐσωτερικότητα, τοῦ δυϊσμοῦ πνεύματος-ῦλης, τῆς ἐμφατικῆς διαίρεσης φύσεως-χάριτος, τῆς συλλογιστικῆς βεβαίωσης τῆς ὑπάρξεως ἀπὸ τὴν ἀτομικὴ συνείδηση, τῶν ψυχολογικῶν ἐρεισμάτων τῆς ὄντολογίας, τοῦ χρησιμοθηρικοῦ ὀφέλους τῆς πίστεως ἀποτελοῦν τοὺς βασικοὺς ἀρμούς γιὰ τὴ δυτικὴ θεολογικὴ καὶ φιλοσοφικὴ σύνθεση ἐνὸς ἐξαιρετικῆς ποικιλίας μωσαϊκοῦ, ἡ ἔκταση τοῦ ὁποῖου φυσικὰ δὲν ἀποκλείει καὶ τὶς πλέον ἀντικρουόμενες μεταξὺ τους ἀντιλήψεις.

Critique of Phenomenology and Dialectical Theology”, *Modern Theology* 35, 1 (January 2019), σ. 87. Βλ. ἐπίσης ἀρχμ. Πλακίδας Deseille, *Ἡ πορεία μου πρὸς τὴν Ὁρθοδοξία*, ἐκδ. Ἀκρίτας, Ἀθήνα 1993, σ. 81.

35. Ἐ. Gilson, *The Christian Philosophy of Saint Augustine*, transl. L. E. M. Lynch, Vintage Books Edition, New York 1967, σ. 130.

Σπουδαῖος κρίκος αὐτῆς τῆς μακραίωνης πνευματικῆς ἀλυσίδας ὑπῆρξε καὶ ὁ Νίτσε. Ἄν ἐπιλέγεται ἐδῶ ὡς ἐξέχον βλάστημα τῆς πνευματικῆς φυτουργίας τῆς Δύσεως, εἶναι διότι ἀποπειράθηκε μὲ πρωτόγνωρη εἰδωλοκλαστικὴ σφοδρότητα νὰ ξεθεμελιώσῃ τοὺς ἴδιους τοὺς πυλῶνες τοῦ κόσμου ποὺ τὸν γέννησε. Συγχρόνως προέβη σὲ μία πονετικὴ διάγνωση, ποὺ κανεῖς μέχρι τότε δὲν εἶχε τολμήσει: Ὅτι οἱ στιβαρὲς ἀντηρίδες τοῦ δυτικοῦ πολιτισμοῦ εἶναι πιά τόσο σαθρὲς, ποὺ πρέπει λυτρωτικὰ καὶ ἀπελευθερωτικὰ γιὰ τὸν ἄνθρωπο νὰ σαρωθοῦν μιὰ γιὰ πάντα, ἀφοῦ τὸ πάλαι ποτὲ κλέος τους δὲν εἶναι πλέον παρὰ ἓνα δουλοποιητικὸ σκιάχτρο, παντελῶς ἀνίκανο νὰ νοηματοδοτήσῃ τὸν κόσμο καὶ τὴ ζωὴ.

Ὁ Νίτσε διαγιγνώσκει μὲ ἀπαράμιλλη διαύγεια τὴν ἔλευση τοῦ μηδενισμοῦ τῆς ριζικῆς, ὅπως δηλώνει, ἀποκήρυξης τῆς ἀξίας καὶ τοῦ νοήματος³⁶, «ἐπειδὴ ὁ μηδενισμὸς εἶναι ἡ ἔσχατη λογικὴ κατάληξη τῶν μεγάλων ἀξιῶν καὶ ἰδανικῶν μας»³⁷. Αὐτὸ σημαίνει ὅτι ὅλες οἱ ἀξίες στὶς ὁποῖες μέχρι τώρα ἐπενδύσαμε, καὶ τελικὰ μέσῳ αὐτῶν ὁ κόσμος ἀπαξιώθηκε, ἦταν «ἀποτελέσματα καθορισμένων προοπτικῶν χρησιμότητας, ποὺ ἀποβλέπουν στὴ διατήρηση καὶ στὴν ἐνδυνάμωση ἀνθρώπινων μορφωμάτων κυριαρχίας: καὶ ἀπλῶς προβλήθηκαν ψεύτικα στὴν οὐσία τῶν πραγμάτων»³⁸. Ἡ ἀποκαλυπτικὴ αὐτὴ διάσταση, ποὺ συντελεῖται μόλις ὁ ἄνθρωπος ἀνακαλύψει ὅτι ὁ κόσμος αὐτὸς κατασκευάσθηκε ἀποκλειστικὰ ἀπὸ ψυχολογικὲς ἀνάγκες, ὀδηγεῖ στὴν τελευταία φάση τοῦ μηδενισμοῦ, ποὺ «περικλείει τὴν ἀπουσία πίστεως σὲ ἓναν μεταφυσικὸ κόσμο καὶ ἀπαγορεύει στὸν ἑαυτὸ της κάθε πίστη σὲ ἓναν ἀληθινὸ κόσμο»³⁹. Ὁ Νίτσε ἀνιχνεύει τὴν αἰτία τοῦ μηδενισμοῦ στὶς κατηγορίες τοῦ λογικοῦ⁴⁰, οἱ ὁποῖες δὲν σχετίζονται μὲ τὴν ἀλήθεια, παρὰ ἐφευρέθηκαν μόνο γιὰ νὰ ὑπηρετοῦν χρησιμοθηρικὰ τὴν ἀνάγκη τοῦ ἀνθρώπου γιὰ σιγουριά: μόνη τους ἀλήθεια εἶναι ἡ χρησιμότητά τους, ἡ ὁποία συνιστᾶ γιὰ τὸν ἄνθρωπο

36. Φρ. Νίτσε, *Ἡ θέληση γιὰ δύναμη*, μετάφρ. Ζ. Σαρίκας, ἐκδ. Πανοπτικόν, Θεσσαλονίκη 2014, σ. 19.

37. Φρ. Νίτσε, *Ἡ θέληση γιὰ δύναμη*, ὁ.π., σ. 16.

38. Φρ. Νίτσε, *Ἡ θέληση γιὰ δύναμη*, ὁ.π., σ. 26.

39. Βλ. ὁ.π., σ. 25.

40. Φρ. Νίτσε, *Ἡ θέληση γιὰ δύναμη*, ὁ.π., σ. 26.

τὸ βασικό του ἔνστικτο⁴¹. Ὁ ἕτερος δὲ ἐδραῖος πυλώνας τῶν δυτικῶν συστηματοποιήσεων, ἡ ἠθική, θεωρεῖται ἀσθένεια ποὺ προκύπτει ἀπὸ τὴν ἀνηθικότητα. Ἡ ἠθικὴ συνιστᾶ πλάνη ἐπιζήμια γιὰ τὴ ζωὴ, καθὼς μὲ τὴν ὑποκρισία τῆς ἐπιβάλλει τυραννικὰ πάνω στὴν πραγματικὴ φύση ἓνα κατασκευασμένο ἐπιθυμητὸ πρότυπο⁴².

Ἡ σύνδεση ἀλήθειας καὶ ἠθικῆς στὸν Νίτσε εἶναι προφανής: Αὐτὸς ποὺ θέλει τὴν ἀλήθεια σημαίνει ὅτι δὲν θέλει νὰ ἐξαπατήσῃ καὶ νὰ ἐξαπατηθεῖ. Στὴν οὐσία ὅμως ἔτσι ἐπιζητᾶ ἓναν κόσμον καλύτερο, ποὺ ἀναγκαῖα ἀντιπαρατίθεται στὸν ὑπάρχοντα. Συνεπῶς «ὄλοι οἱ λόγοι γιὰ νὰ μὴν ἐξαπατήσῃ εἶναι ἠθικοὶ [...]. Θέλει ἡ ζωὴ νὰ γίνῃ ἐνάρετη, νὰ αὐτοδιορθωθεῖ καὶ νὰ διορθώσει τὴ φαινομενικότητα, νὰ χρησιμεύσῃ ὡς διάβαση πρὸς τὸν ἄλλο κόσμον»⁴³. Ἡ καταγγελία τῆς ἀλήθειας, τῆς ἠθικῆς καὶ τοῦ ὑπερβατικῆς γίνεται στὸ ὄνομα τοῦ ἀνυπότακτου σὲ συστηματοποιήσεις καὶ δογματικοὺς νάρθηκες γίγνεσθαι. Στὴν ἀέναη ροὴ τοῦ παντὸς δὲν ὑπάρχει ὄν. Συνεπῶς ὁ Θεὸς ὡς ὄντως ὄν, ὡς πάγια ὑπέρτατη ἀξία, εἶναι ἀνύπαρκτος. Κάθε μεταφυσικὴ ἀπόπειρα λοιπὸν δὲν εἶναι παρὰ ἡ χρήσιμη ἐκλογίκευση τοῦ φόβου ἔναντι ἐνὸς κόσμου ποὺ δὲν προσφέρει καμμία ἀσφάλεια. «Κύριοι» εἶναι οἱ ἀτρόμητοι, ποὺ ἀπεκδύονται τοὺς προστατευτικοὺς μανδύες ἐνώπιον τοῦ ρίγους τῆς ἀβύσσου. Ἀντίθετα, τὸ ἀγελαῖο ἔνστικτο τῶν «δούλων» ὑποχρεώνει στὴ μνησίκακη ἀναδίπλωση ἐμπρὸς στὴν ἰσχύ, τὴν ἐνεργητικὴ ζωντάνια τῆς ἀκάθεκτης ζωικῆς ὁρμῆς γιὰ τὴν κατάφαση τοῦ γίγνεσθαι.

Ἡ πυρηνικὴ στοιχείωση τοῦ δυτικοῦ τρόπου: οὐσία πραγμάτων, λογικὴ, ἠθικὴ, ἀξίες, χρησιμότητα, κυριαρχία, ὡς οἰκοδομήματα τῆς ἀπαράμιλλης διανοητικῆς ἀρχιτεκτονικῆς τοῦ δυτικοῦ παραδείγματος, κατακρημνίζονται μὲ τὸν μηδενιστικὸ πάταγο τῆς ἀπουσίας νοήματος. Ἡ ἐκρίζωση τῶν μεταφυσικῶν κατακτήσεων αἰώνων, ἢ τουλάχιστον ἡ ἀπόπειρα γιὰ κάτι τέτοιο, ἂν λάβουμε στὰ σοβαρὰ τὶς ἀντιρρήσεις τοῦ Χάιντεγκερ γιὰ τὴν ἐμβέλεια καὶ τὴν ἀποτελεσματικότητά τελικὰ τῆς ἀντιμεταφυσικῆς κριτικῆς τοῦ Νίτσε, εἶναι ὀλοκληρωτικὴ. Ὅλες οἱ συνηρημένες στὸν Αὐγουστῖνο προϋποθέσεις τῆς Δύσεως σαρώνονται

41. Φρ. Νίτσε, *ὁ.π.*, σσ. 313· 315· 316-317.

42. *Ὅ.π.*, σσ. 176, 181, 186, 202, 241.

43. G. Deleuze, *Ὁ Νίτσε καὶ ἡ φιλοσοφία*, μετάφρ. Γ. Σπανός, ἐκδ. Πλέθρον, Ἀθήνα 2018, σσ. 166-167.

όλοκληρωτικά ως ή πλάνη που έπιχείρησε να προσδώσει όντολογικά έρείσματα σταθερότητας στο μόνο, κατά Νίτσε, άληθινά ύπαρκτό: Τό άέναο γίγνεσθαι, τό όποίο άπαιτεί άπό τόν άνθρωπο τή γενναιότητα τής άναγνώρισής του μακριά άπό τήν έμπληει ειδώλων μακιγιαρισμένη έπανάπαυση και άυτοαναφορικότητα ένός άνύπαρκτου «Εΐναι». Για τόν Νίτσε ό τακτοποιημένος κόσμος τών άξιών (κατά τό άυγουστίνειο “*ut omnia sint ordinatissima*”) δέν εΐναι παρά μία κληρονομική τρέλα τής άνθρώπινης έπαρσης⁴⁴. Στο ύστερο έργο του Γερμανου διαανοητή, ή έρμηνεία τής μεταφυσικής ως άνάγκης έναντι τής όδύνης για τις άστάθμητες άλλαγές και άντιθέσεις του κόσμου λαμβάνει ήθικο-κανονιστική χροιά⁴⁵: «Γι’ αυτό τόν σκοπό εΐναι άπαραίτητο να άρνηθούμε τήν ύπαρξη μιās συνολικής συνείδησης του γίγνεσθαι, ένός “Θεου” [...]»⁴⁶.

Έτσι ή νιτσεική διάγνωση τής έλευσης του μηδενισμού φανερώνεται ως ήρωική άπαίτηση άποτίναξης κάθε μεταφυσικού επιθέματος στη ζέουσα ύπαρκτική άνάγκη του άνθρώπου για ζωή, νόημα και έλευθερία. Η άυγουστίνεια καταγωγή τής προσπάθειας να άνευρεθεί τρόπος, ώστε να πραγματοποιηθεί ή πληρότητα του κτιστου στο άκτιστο, έλαβε χώρα έντός τής άπουσίας του Θεου. Τό άποτέλεσμα ήταν μεγαλειώδες άλλά και άυτοσυντριπτικά τραγικό. Δεκαπέντε αιώνες άργότερα ό Νίτσε κατέθεσε με βίαιη και σπαρακτική όρμη τó άποτέλεσμα: «Ό Θεός εΐναι νεκρός! [...] Κι έμεις τόν σκοτώσαμε! Πώς να παρηγορηθούμε, έμεις οι φονιάδες τών φονιάδων;»⁴⁷.

Αυτή ή έμπονη κραυγή γνώσης και άυτεπίγνωσης άκούγεται σπαρακτική: «Ό Νίτσε μοιάζει ότι άξιώθηκε να ποθήσει τόν Θεό και να πει τόν πόθο του σμπαραλιάζοντας τή γλωσσική λογική»⁴⁸. Όμως αυτός ό πόθος σίγουρα δέν γυμνώθηκε έντελώς άπό τόν πειρασμό τής νέας άξιοθέτησης. Κατά τόν Νίτσε, ή ιδέα του έσταυρωμένου Θεου ένέπνευσε

44. Φρ. Νίτσε, *Η θέληση για δύναμη*, ό.π., σ. 346.

45. Π. Κονδύλης, *Η κριτική τής μεταφυσικής στη νεότερη σκέψη*, μετάφρ. Μ. Παπανικολάου, τ. Β΄, έκδ. Π.Ε.Κ., Ήράκλειο 2020, σ. 206.

46. Φρ. Νίτσε, *Η θέληση για δύναμη*, ό.π., σ. 427.

47. Φρ. Νίτσε, *Η χαρούμενη έπιστήμη*, μετάφρ. Ζ. Σαρίκας, έκδ. Πανοπτικόν, Θεσσαλονίκη 2010, σ. 182.

48. Χρ. Γιανναράς, *Αντιχάρισμα στον Νίτσε*, έκδ. Ίκαρος, Αθήνα 2020, σ. 80.

τούς «δούλους» να αναγάγουν τὸν πόνο σὲ ὑψιστὴ θρησκευτικὴ ἀξία. Αὐτὸ εἶχε ὡς ἀποτέλεσμα τὴν τελικὴ ἐπικράτηση τῶν κατωτέρων, τῶν ἀρρώστων καὶ ἀποκλήρων ἐνάντια στὴν εὐγενικὴ ἀνωτερότητα τῶν καταπιεσμένων ἀπὸ τὴ θεϊκὴ ἰσχύ «ἀνωτέρων ἀνθρώπων», γιὰ τοὺς ὁποίους ὁ θάνατος τοῦ Θεοῦ εἶναι ἡ ἱστορικὴ εὐκαιρία ἀνάληψής τους⁴⁹: «Ὁ πραγματικὸς ἄνθρωπος ἐκπροσωπεῖ πολὺ μεγαλύτερη ἀξία ἀπὸ τὸν “ἐπιθυμητό” ἄνθρωπο ὁποιοδήποτε ἰδεώδους»⁵⁰. Χρειάζεται πλέον ἕνας καινούργιος σκοπός, «μία ἀντιστροφή τῶν ἀξιῶν»⁵¹.

Τὸ ἔργο τοῦ Νίτσε, ἂν καὶ ναρκοθετημένο ἤδη ἀπὸ τὶς προϋποθέσεις τῆς δυτικῆς μεταφυσικῆς ποὺ ὁ ἴδιος θέλησε νὰ ὑπερβεῖ⁵², ἤχει ὡς ἀντίλαλος αἰῶνων ἀπὸ τὴν ἄρση τῶν μεταφυσικῶν ἐπικαλύψεων τῆς ἐρημίας Θεοῦ ἀλλὰ καὶ ἀνθρώπου. Ἡ λογικὴ καὶ ἡ ἠθικὴ, ὡς ὑποκατάστατα τῆς παντελῶς ἀπρόσιτης καὶ ἀμέθεκτης οὐσίας τοῦ Θεοῦ, φανερώθηκαν καὶ οἱ ἴδιες ἀτελέσφορες, ἀφοῦ μόνο καθυστέρησαν ἀλλὰ δὲν θεράπευσαν τὴν ἀγωνία τῆς ὑπάρξεως. Στὴν ἐρημία τῆς ἀπουσίας τῶν ἐνεργειῶν τοῦ Θεοῦ ἀπὸ τὸν κόσμο, ἡ αὐγουστίνεια Δύση ἀπάντησε μὲ τὴν καταφυγὴ στὴν ἐνστικτώδη ἀνάγκη τοῦ ἀνθρώπου γιὰ ἀσφάλεια καὶ χρησιμότητα: ὥσπου ὅλα ἀνέδειξαν τὸ μηδενιστικὸ ὑπόβαθρό τους, τὴν τόσο βαρῦτιμη ἐπικάλυψη τῆς ἀπουσίας νοήματος. Διότι ἡ διάγνωση τοῦ θανάτου τοῦ Θεοῦ δὲν εἶναι «ἕνα ἀθεϊστικὸ δόγμα, ἀλλὰ ἡ διατύπωση γιὰ τὴ θεμελιώδη ἐμπειρία ἐνὸς συμβάντος τῆς δυτικῆς ἱστορίας»⁵³.

Τὸ μηδὲν τοῦ ἄδειου κόσμου ξεσκεπάστηκε. Ὅμως ἡ ἀποκάλυψη αὐτῆς τῆς τραγικότητος ἀπὸ τὸν Νίτσε προσφέρει μία σπουδαία εὐκαιρία ἐπανεκκίνησης γιὰ τὰ στομωμένα ἀπὸ ὠφελιμιστικὴ βεβαιότητα κριτήρια τοῦ ὑπάρχειν. Ὁ ἀφηρημένος Θεὸς τῆς συλλογιστικῆς ἀποδείξεως καὶ τῶν κανονιστικῶν ἐκβολῶν τῆς ἐξάντλησε κάθε δυνατότητα, ἀποστεώνοντας τὸν πνευματικὸ βίον τῆς Δύσεως σὲ ἀπισχνασμένα εἶδωλα, ἀνῆμπορα νὰ

49. Γ. Τζαβάρας, *Ἡ ἀπαξίωση τῶν ἀξιῶν. Νίτσε καὶ Χάιντεγκερ*, ἐκδ. Ἰνδικτος, Ἀθήνα 2005, σσ. 72-73.

50. Φρ. Νίτσε, *Ἡ θέληση γιὰ δύναμη*, ὁ.π., σ. 241.

51. Νίτσε, ὁ.π., σ. 565.

52. Τερέζα Πεντζοπούλου-Βαλαλά, *Heidegger. Ὁ φιλόσοφος τοῦ Λόγου καὶ τῆς σιωπῆς*, ἐκδ. Βάνιας, Θεσσαλονίκη 2001, σσ. 200-201.

53. Μ. Heidegger, *Νίτσε. Ἡ βούληση γιὰ ἰσχύ ὡς τέχνη*, μετάφρ. Γ. Ἡ. Ἡλιόπουλος, ἐκδ. Πλέθρον, Ἀθήνα 2011, σσ. 255-256.

κομίσουν νόημα. Έτσι όμως διανοίγεται ή προοπτική μιᾶς δυνατότητας ικανῆς νὰ ἀνακαινίσει τὴν ὑπαρκτικὴ ἀπορία, ὄχι ὅμως μὲ ὀδοδείκτη τὴ νιτσεϊκὴ οἰκειοποίηση τοῦ κενοῦ, ποὺ ἄφησε ὁ νεκρὸς Θεός, καθὼς ἔτσι ἀπλῶς ἀνακυκλώνονται τὰ ὑλικά τῆς μηδενοποίησης: ἡ ἐμμεσότητα καὶ ἡ μερικότητα⁵⁴ τοῦ νοησιαρχικοῦ μονισμοῦ. Ἀντιθέτως, ἡ δίψα γιὰ ὑπαρκτικὴ πληρότητα, σὲ σχέση μὲ τὴ νιτσεϊκὴ ἐκρίζωση τῶν θεμελίων τῆς δυτικῆς μεταφυσικῆς, μπορεῖ νὰ ἐπανεύρει τὴ ζωογόνο τῆς ἱκμάδα στὴν τροχιά ποὺ διαγράφει ἡ χαϊντεγκεριανὴ ἐρμηνεία τῆς νιτσεϊκῆς ὁρμῆς ὅτι «ἐκτὸς τοῦ Χαίλντερλιν, ὁ Νίτσε ἦταν ὁ μόνος πιστὸς ἄνθρωπος ποὺ ἔζησε τὸν 19ο αἰῶνα»⁵⁵. Μία τέτοιου εἴδους ἀποτίμηση δύνата νὰ σπεῖρει στοὺς ἀύχμηρους τόπους τῆς δυτικῆς πνευματικῆς περιπέτειας, καὶ μάλιστα μὲ ὄρους οἰκείους σὲ αὐτήν, τὰ σπέρματα μιᾶς προσέγγισης ἀνθεκτικώτερης στοὺς πειρασμοὺς τοῦ αὐτοβεβαιούμενου ὑποκειμένου καὶ γι' αὐτὸ εὐπορώτερης ἀπὸ «τὰς ἀγαθουργοὺς τῆς θεαρχίας προόδου»⁵⁶.

SUMMARY

St. Augustine and the Nietzschean diagnosis of nihilism

By Andreas Vitoulas, *PhD*
Aristotle University of Thessaloniki

The fundamental work of St. Augustine for the West lacks the distinction between substance and energies. The result is the formation of a metaphysical system, in which the real relationship between God and the world is impossible. Thus, the world becomes the copy of the eternal ideas found in God's essence. God's rational approach and the moral standards that flow from it are impossible to bridge the gap between

54. Π. Δόικος, Ὁ «θάνατος» τοῦ Θεοῦ καὶ ὁ μεταφυσικὸς ἄνθρωπος, ἐκδ. Ἰνδικτος, Ἀθήνα 2008, σ. 43.

55. M. Heidegger, *Νίτσε. Ἡ βούληση...*, ὁ.π., σ. 255.

56. Διονυσίου Ἀρεοπαγίτου, *Περὶ θεῶν ὀνομάτων*, PG 3, 589D.

created and uncreated. It took fifteen centuries of various commitments of Western thought to this Augustinian scheme for Nietzsche to diagnose nihilism as a complete meaninglessness. The vehemence of his attack on Christianity, based on the criterion of the absence of God imposed by the Augustinian presuppositions, is seen as an excellent opportunity to redefine Western theology and philosophy in order to rediscover the cause and purpose of the world. In this existential effort, the theology of God's uncreated energies, as testified by the Eastern Fathers, offers the possibility of removing God's absence, as the Nietzschean preaching of His death diagnosed.